

ПРИКАРПАТСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ім. В. СТЕФАНИКА

УДК 808.3 — 56

БЕРЕЖАН
Лариса Василівна

**КАТЕГОРІЯ СПОНУКАЛЬНОСТІ
В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ**

10.02.01 — Українська мова

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

Л. Бер

Івано-Франківськ — 1997

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано на кафедрі сучасної української мови Чернівецького державного університету ім. Ю.Федьковича.

Науковий керівник — доктор філологічних наук, професор *Гуйванюк Ніна Василівна*, завідувач кафедри сучасної української мови Чернівецького державного університету ім. Ю.Федьковича.

Офіційні опоненти: доктор філологічних наук, професор, провідний науковий співробітник відділу стилістики та культури мови Інституту мовознавства ім.О.О.Потебні НАН України *Сологуб Надія Миколаївна*; кандидат філологічних наук, доцент кафедри українського і загального мовознавства Тернопільського педагогічного університету *Пархонюк Людмила Михайлівна*.

Провідна установа — Рівненський державний педагогічний інститут, кафедра української мови.

Захист відбудеться 26 грудня 1997р. о 10 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 09.03.02 у Прикарпатському університеті ім.В.Стефаніка за адресою: 284000, Івано-Франківськ, вул. Шевченка, 57.

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Прикарпатського університету ім.В.Стефаніка.

Автореферат розіслано "25" листопада 1997 року.

Учений секретар спеціалізованої ради
кандидат філологічних наук, доцент

Н.Я.Тишківська

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження пов'язана з недостатнім висвітленням її у мовознавчій літературі. Системний аналіз функціонування категорії спонукальності в сучасній українській літературній мові з залученням великої кількості фактичного матеріалу поки що спеціально не проводився. Не з'ясовано й самої суті поняття спонукальної модальності, не описані її структурно-семантичні моделі, особливості функціонування в різних стилях української мови.

Важливість розв'язання цієї проблеми не викликає заперечень, оскільки модальність є однією з основних граматичних ознак речення, а спонукальні конструкції виражають досить поширений тип комунікативних відношень, а саме: волюнтаривні відношення між мовцем та співрозмовником — потенційним виконавцем бажаної чи очікуваної дії.

Не з'ясованим залишається і питання про співвідношення понять об'єктивної та суб'єктивної спонукальної модальності. Факт передачі адресованого волевиявлення від мовця до співрозмовника (адресата спонукальної дії) можна, на наш погляд, вважати різновидом об'єктивної спонукальної модальності речення. Проте форма реалізації спонукальних відношень у мовленні з участю інтонації, ситуації мовлення, прагматичних інтенцій мовця тощо містить елементи суб'єктивної модальності (порівн.: форми категоричного наказу, звичайного прохання чи благання та ін.).

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконане в руслі наукової проблематики кафедри сучасної української мови Чернівецького державного університету ім.Ю.Федьковича.

Мета і завдання дослідження. Метою дисертаційного дослідження є системний комплексний аналіз функціонування категорії спонукальності в сучасній українській мові. Ми ставимо перед собою завдання уточнити поняття "спонукальна модальність", виявити семантичні моделі категорії спонукальності, проаналізувати умови їх регулярних реалізацій, описати структурно-семантичні типи спеціалізованих і неспеціалізованих форм вираження прямої та непрямої спонукальності.

Наукова новизна дисертації. Вперше в українському мовознавстві у дисертації здійснено системний, комплексний

аналіз функціонування категорії спонукальності, репрезентованої спеціалізованими і неспеціалізованими формами її вираження. На основі дослідження значного фактичного матеріалу, почерпнутого з творів українських письменників XIX-XX ст., з усного розмовного мовлення, уточнено лінгвальний статус спонукальної модальності, встановлено співвідношення понять об'єктивної та суб'єктивної модальності в межах спонукальних відношень, виявлено семантичні моделі категорії спонукальності та описано структурні типи й регулярні реалізації спонукальних конструкцій (повні, неповні, еліптичні, нечленовані тощо).

У дисертації запропоновано оригінальну класифікацію прямоспонукальних конструкцій, описані типи непрямоспонукальних та невласне спонукальних структур.

Теоретичне значення дисертації. Результати проведеного дослідження можуть бути використані у подальших теоретичних узагальненнях щодо синтаксичної природи речення як комунікативної одиниці — висловлення, що виконує одну з життєво важливих функцій: виражає відношення між мовцем і співрозмовником як потенційним виконавцем прямоадресованої або непрямоадресованої бажаної чи очікуваної дії.

Уточнення синтаксичних параметрів модальності спонукування, а також критерії розмежування семантичних моделей категорії спонукальності дасть змогу чіткіше й об'єктивніше представити спонукальні речення як окремий функціональний різновид у системі синтаксичних комунікативних одиниць, що розрізняються за структурою та семантикою.

Системний аналіз спонукальних конструкцій уможливить глибше пізнання своєрідності їх граматичної семантики, потенційних функціональних та стилістичних можливостей у плані виявлення національної специфіки українського синтаксису. Дисертаційне дослідження доповнить теорії синтаксичної семантики, синтаксичної номінації, комунікативного й функціонального синтаксису. Теоретичне обґрунтування специфіки функціонування конструкцій спонукальної модальності послужить основою для поглибленого оволодіння синтаксичним багатством рідної мови з урахуванням комунікативно-діяльнісного аспекту.

Практичне значення одержаних результатів. Основні висновки дисертації, а також фактичний матеріал може бути

використаний у практиці шкільного та вузівського викладання української мови, при написанні навчальних посібників та підручників з синтаксису.

Матеріалами для дослідження послужили вибірки фактичного матеріалу, дібрані методом суцільного виписування з творів українських письменників XIX-XX ст. (У списку джерел — 87 позицій), а також записи усного розмовного мовлення.

Методи дослідження. При системно-комплексному підході до проблеми спонукальних конструкцій як основний використовується описовий метод. Крім того, автор послуговувався методом зіставлення, компонентно-опозиційним, методом трансформації та методом субституцій. Використовується також метод контекстуально-семантичного аналізу, суть якого полягає передусім у встановленні функціонально-семантичного статусу спонукальних структур як комунікативних варіантів висловлень.

Апробація результатів дослідження. Основні положення дисертації були викладені у вигляді доповідей та повідомлень на Міжнародних наукових конференціях “Семантика мови і тексту” (Івано-Франківськ, 1996), “Гуманітарна освіта: фактор світової інтеграції” (Чернівці, 1997); на Всеукраїнських наукових конференціях “Сатира і гумор в українській літературній традиції” (Чернівці, 1994), “Українська мова на Буковині” (Чернівці, 1994), “Актуальні проблеми синтаксису” (Чернівці, 1997) та конференції, присвяченій творчості Б.Лепкого (Тернопіль, 1997).

Дисертація обговорювалась на засіданнях кафедр сучасної української мови Чернівецького державного університету ім.Ю.Федьковича та української мови Прикарпатського університету ім.В.Стефаніка. Аспекти досліджуваної проблеми висвітлено в 11 публікаціях, у тому числі в 7 статтях.

На захист виносяться такі положення:

1. Спонукальна модальність є одним з варіантів комунікативної діяльності, яка реалізується у відповідній конситуації мовлення, передбачає автора повідомлення про ситуацію спонукування, безпосереднього суб'єкта (адресанта) спонукальної дії та адресата спонукування. Спонукальна модальність пов'язана з комунікативною перспективою речення та прагматичними інтенціями мовця.

2. Спонукальна модальність як різновид синтаксичної модальності існує в двох основних виявах: 1) у формі *прямоспону-*

кальних конструкцій, які передбачають наявність мовця (адресанта спонування) і співрозмовника (адресата спонування, безпосереднього виконавця бажаної чи очікуваної з боку мовця дії); 2) у формі непрямоспонукальних конструкцій, які передбачають наявність мовця (адресанта спонування), співрозмовника — інформатора повідомлення про предмет спонування 3-й особі та потенційного виконавця спонукуваної дії. Поділ спонукальних конструкцій на прямо- і непрямоспонукальні пов'язаний з категорією спрямованості спонукальних відношень та з категорією адресатності.

3. Спонукальна модальність є своєрідним сплавом об'єктивної модальності, яка виражається двома варіантами волюнтативних відношень (прямої і непрямой спонукальності) та суб'єктивної модальності, позначеної різним ступенем інтенсивності спонукальних відношень, безпосередню участь у передачі яких бере спонукальна інтонація, словопорядок, спеціалізовані чи неспеціалізовані засоби вираження предиката, а також суб'єктивно-модальні форми (вигуки, частки, повтори, вставні компоненти) у структурі речень.

4. Спонукальні конструкції виражаються спеціалізованими та неспеціалізованими формами. Ядром вираження спеціалізованих форм прямого спонування є дієслово у наказовому способі 1-ої та 2-ої особи однини чи множини або 1-ої особи множини. До спеціалізованих форм усного розмовного мовлення належить також еліптична реалізація конструкцій з наказовим способом. Спеціалізованою формою непрямого спонування є складнопідрядне речення нерозчленованої структури семантичного типу (з'ясувальне) зі сполучними засобами *щоб(щоби), аби, хай, нехай* (діал. *най*).

До неспеціалізованих форм належать інфінітивні спонукальні речення, нечленовані комунікати, а також окремі структури з дієсловами-предикатами у формі індикатива та кон'юнктива з загальною семантикою спонукальності.

5. На базі спонукальних конструкцій виділяється 12 моделей категорії спонукальності, які охоплюють три основні вияви волюнтативних відношень за інтенсивністю: **категоричне спонування** (*імператив, директив, вєтатив*); **пом'якшене спонування** (*прохібітив, оптатив, пермісив, когортатив, дезидератив*); **нейтральне спонування** (*рекомендатив, рїквестив, юсив, дебітив*).

6. Основою виділення моделей категорії спонування є *лексико-граматичні та комунікативно-функціональні критерії формування спонукальної семантики* (характер спрямованості спонукальних відношень, вид спонукальної інтонації, лексико-граматичне оформлення предиката, ускладненість речення суб'єктивно-модальними формами тощо).

7. Дослідження спонукальних конструкцій у синтаксисі повинно базуватися на комплексному підході з урахуванням їх структурних, семантичних та комунікативно-функціональних характеристик.

Структура дисертації. Дисертація складається зі вступу, чотирьох розділів (розділ I "*Семантичні моделі категорії спонукальної модальності*"; розділ II "*Структурно-семантичні типи прямоспонукальних конструкцій зі спеціалізованими формами спонування*"; розділ III "*Структурно-семантичні типи прямоспонукальних конструкцій із неспеціалізованими формами спонування*"; розділ IV "*Спонукальні конструкції — компоненти структури складних речень*"), висновків, списку літератури та списку використаних джерел.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У вступі з'ясовуються питання актуальності обраної теми, мета й основні завдання дослідження, наукова новизна, теоретична і практична цінність його, апробація результатів дослідження, подаються основні положення, винесені на захист.

Перший розділ — "*Семантичні моделі категорії спонукальної модальності*" присвячений аналізу основних критеріїв формування прямоспонукальної і непрямоспонукальної модальності.

Спонування — це форма мовленнєвого впливу на співрозмовника чи оточуюче середовище з метою організації або перебудови його відповідно до вимог мовця. Воно передбачає підпорядкування адресата спонування волі мовця і є активною формою втручання мовця в діяльність того, кого спонукають. Модальний аспект видів спонування визначається характером відношень між тими, хто спілкується, в умовах певної ситуації.

Категорія спонукальної модальності виражає волюнтаривні відношення між суб'єктом та об'єктом спонування, позначені різним ступенем інтенсивності в умовах відповідної конституації.

Таким чином, спонукальну модальність можна визначити як один з варіантів комунікативної діяльності, яка реалізується у відповідній консітуації мовлення, передбачає автора повідомлення про ситуацію спонукування, безпосереднього суб'єкта (адресанта) спонукальної дії та адресата спонукування.

Спонукальна модальність пов'язана з комунікативною перспективою речення та прагматичними інтенціями мовця.

Будь-яке спонукальне речення являє собою нечленовану єдність предмета спонукування і модального аспекту, який містить різний ступінь впливу суб'єкта на об'єкт. Предметом спонукування звичайно виступає те, чого бажано домогтися мовцеві від адресата: дія, стан (у дієслівних конструкціях) та різні модифікації, предметно позначені результати дії, напрямок і темп (у недієслівних).

Категорія спонукальності в сучасній українській мові становить систему різнопланових конструкцій прямого та непрямого спонукування.

Категорія прямої спонукальності охоплює тип волюнтаривних відношень між мовцем та співрозмовником — адресатом спонукування, який є одночасно потенційним виконавцем очікуваної, бажаної чи необхідної для мовця дії.

Ситуація реалізації відношень прямої спонукальності графічно може бути зображена таким чином:

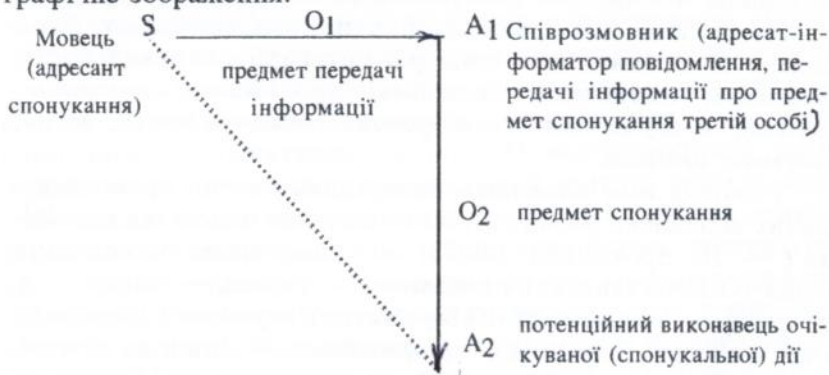

де S — мовець (адресант спонукування), A — співрозмовник (адресат спонукування, безпосередній потенційний виконавець бажаної чи очікуваної з боку мовця дії), O — предмет спонукування, бажана чи необхідна для мовця дія (або стан). Автором повідомлення про ситуацію прямого спонукування є оповідач (письменник чи автор розповіді).

Консітуація акту прямого спонукування у тексті здійснюється за допомогою конструкцій прямої мови (слова автора) чи діалогічних та полілогічних єдностей, переданих дослівно автором (письменником чи оповідачем). Наприклад: Старший **царедворець** по тій справі підійшов до короля і **мовив**: “Ясний пане, **не гнівайся** на мене, що перебув еси прикру хвилину через того безумця! (О.Пчілка);

— Я йду, йду, мамо. — Не йди, не йди, сину. (В. Стефаник).

Ситуація реалізації відношень непрямої спонукальності, крім мовця, адресанта спонукування, передбачає співрозмовника (адресата — інформатора повідомлення, передачі інформації про предмет спонукування від мовця третій особі, яка участі в розмові не бере, але яка має бути виконавцем бажаної мовцеві дії, наприклад: — Уляно, піді крикни Гаврилові, щоб ішов до нас (Г. Тютюнник); [Любов:] Тьотю Ліно! Підіть попросіть тую пані, щоб перестала грати (Леся Українка). Таким чином, при реалізації відношень непрямого спонукування ситуація має таке графічне зображення:

Крім того, ситуація непрямого спонукування пов'язана з автором повідомлення про неї у тексті (письменником чи переповідачем усної розповіді), який вводиться у текст здебільшого імпліцитно.

Як бачимо, поділ спонукальних конструкцій на прямо- і непрямоспонукальні пов'язаний з *категорією спрямованості спонукальних відношень* (прямі спонукальні відношення: мовець — співрозмовник та непрямі: мовець — адресат-інформатор — потенційний виконавець очікуваної (спонукуваної дії), а також з *категорією адресатності*.

Категорія адресатності у спонукальних реченнях різних типів представлена різноманітними *лексичними* засобами (займенникові підмети *ти, ви*, звертання, виражені кличним відмінком власного чи загального імені), *граматичними* (особові закінчення наказових форм дієслова) та *контекстуальними* засобами (різні поширюючі члени у структурі речення).

Спонукальна модальність є *своєрідним сплавом об'єктив-*

ної модальності, яка виражається двома варіантами волюнтативних відношень (прямої і непрямой спонукальності) та *суб'єктивної модальності*, позначеної різним ступенем інтенсивності спонукальних відношень, безпосередню участь у передачі яких бере спонукальна інтонація, словопорядок, спеціалізовані чи неспеціалізовані засоби вираження предиката, а також суб'єктивно-модальні форми (вигуки, частки, повтори, вставні компоненти) у структурі речень.

За ступенем інтенсивності спонукальних відношень виділяється три основні функціональні різновиди: *пом'якшене спонукування, нейтральне спонукування та категоричне спонукування*.

На основі дослідження фактичного матеріалу було виділено **12 семантичних моделей категорії спонукальності**: *імператив; директив; ветатив; прохібітив; оптатив; пермісив; когортатив; дезидератив; рекомендатив; юсив; ріквестив; дебітив*.

Різновид *пом'якшеного* спонукування як тип прямоспонукальних відношень охоплює такі семантичні моделі, як *прохібітив* (— Не проклинай, Маріє! — успокоював, остереігаючи Івоніка (О.Кобялянська); *оптатив* (— Гаразд, — мовив, — я теж прошу — зостаньтеся (Ю.Мушкетик); *пермісив* (Дозвольте слово мовити (І.Багрянний); *когортатив* (— Лиши це другим, ступай прямо, а то лоб розіб'єш, — сказав цар до Меншикова (Б.Лепкий); *дезидератив* (— Лебединого тобі віку! (О.Гончар).

До конструкцій *нейтрального* спонукування належать: *рекомендатур* (Краще і ти не ходи... (М.Старицький); *ріквестив* (— Сідайте, Фадею Венедиктовичу, — люб'язно запросив високий жандармський підшеф (Ю.Мушкетик); *юсив* (Ходім вже, дитино, — промовила мати до старшого сина (Марко Вовчок); *дебітив* (Ти мусиш геть іти, лишити мусиш мене самого (І.Франко).

Різновидами конструкцій *категоричного* спонукування є: *імператив* (— Станьте його тінню, — наказав, — і не спускайте з нього ока ні вдень, ані вночі (В.Шевчук); *директив* (Розв'яжіть їх, — вказав він на поскручених під соломою хлопців (О.Гончар) та *ветатив* (— Не смійте казати так! (М.Хвильовий).

Найбільш продуктивними у досліджуваному матеріалі виявилися конструкції категоричного спонукування, зокрема *імператив*.

На ступінь вияву імперативності впливає поширеність структури речення. Найбільшою категоричністю відзначаються непоширені імперативні речення. Іноді основним носієм імпера-

тивності є *часовий кваліфікатор (типу зараз, зараз же, негайно) в поєднанні з імперативною інтонацією.*

Конструкції *непрямого* спонування представлені лише трьома семантичними моделями: *імператива* (Накажіть їм, аби приїхали до нас! (Розм.); *директива* (Візьміть сего бунтівника, віддайте го катам в руки і веліть, щоби ми сейчас принесено його голову (І.Франко) та *dezидератива* (Нехай Бог дарує добрим здоров'ям вашу ясновельможність! — відповіла воротарка (Б.Лепкий).

Основою для виділення семантичних моделей категорії спонукальності є, на наш погляд, такі **критерії формування спонукальної семантики**: 1) характер спрямованості спонукальних відношень (пряме спонування чи непряме спонування); 2) вид спонукальної інтонації (імперативна, директивна, оптативна, рекомендативна, юсивна, прохібітивна, дебітивна, пермісивна, когортативна та ін.); 3) морфологічний засіб вираження та структура предиката, який містить основне ядро спонукальної семантики (наказовий спосіб дієслова, аналітична, зв'язково-іменна чи змінювано-інфінітивна форма, предикатив, інфінітив, вигукова форма, індикатив чи кон'юнктив у значенні наказового способу); 4) семантика предиката (назва конкретної дії чи стану, кваліфікації тощо) та характер предикативних відношень (ствердження чи заперечення); 5) адресатність спонукальної дії (конкретна вказівка, підсилена звертанням чи неозначена, узагальнена); 6) лексичне оформлення констатації самого акту спонування (найчастіше це слова автора при прямій мові чи предикат у головній частині складнопідрядного з'ясувального речення); 7) ступінь поширеності спонукальної конструкції та характер поширюючих членів речення; 8) характер ускладненості структури спонукального речення (сурядним рядом словоформ, напівпредикативними зворотами тощо); 9) еліпсис предиката спонування; 10) наявність суб'єктивно-модальних форм у структурі речення (часток, вигуків, вставних компонентів, повторів, сегментації, градації тощо).

Другий розділ присвячено аналізу *структурно-семантичних типів прямоспонукальних конструкцій зі спеціалізованими формами.*

Спонукальні конструкції мають своєрідне морфолого-синтаксичне оформлення, втілюються у певних структурних

моделях дієслівних та іменних, двоскладних та односкладних речень, повних і неповних їх реалізацій.

Серед *структурно-семантичних типів прямоспонукальних конструкцій* ми виділили дві основні групи: 1) спонукальні конструкції зі спеціалізованими формами; 2) спонукальні конструкції з неспеціалізованими формами.

До *прямоспонукальних конструкцій зі спеціалізованими формами* належать: 1) *односкладні означено-особові спонукальні речення* (*Прийми* цього Лоренцано (П.Загребельний); 2) *двоскладні спонукальні речення* — *Ти виходь* на стежку! (М.Стельмах); 3) *односкладні узагальнено-особові спонукальні речення* (*Шануй* свою самостійність і свободу (М.Зеров); 4) *еліптичні спонукальні речення* (Вище, маестро, голову! (І.Світличний).

Грамматичне ядро *односкладних та двоскладних спонукальних речень становлять спеціалізовані засоби вираження предиката*, а саме: дієслівні змінювані форми наказового способу 2-ої особи однини чи множини або 1-ої особи множини, утворювані від дієслів доконаного і недоконаного виду, а також змінювано-інфінітивні та зв'язково-іменні предикативні комплекси аналітичних структур.

Еліптичні спонукальні речення зараховуються до конструкцій зі спеціалізованими формами на тій підставі, що в них чітко простежується *двочленність*, оскільки еліптичні спонукальні структури базуються переважно на конструкціях *односкладних дієслівних означено-особових* речень з еліпсисом наказової форми, що передбачає *особу*, до якої звертається мовець.

На основі проведеного дослідження можемо чітко констатувати, що в системі *еліптичних спонукальних конструкцій* виділяються такі типи: 1) з еліпсисом присудка з загальною семантикою руху; 2) мовлення; 3) подання (надання) чогось мовцеві чи іншій особі (іншому об'єктові); 4) розміщення чогось в певному місці; 5) із значенням цілеспрямованого заклик до конкретної дії та з семантикою юсивної закличної дії; 6) із значенням інтенсивності фізичної дії; 7) із значенням естетичної дії; 8) еліптичні конструкції побажальної спонукальності.

Третій розділ — “*Структурно-семантичні типи прямоспонукальних конструкцій із неспеціалізованими формами*”.

До структурно-семантичних типів *прямоспонукальних речень з неспеціалізованими формами* належать: спонукальні

конструкції з предикатом у формі індикатива, кон'юнктива, інфінітива, номінативні спонукальні конструкції, спонукальні комунікати; спонукальні конструкції з об'єктним інфінітивом.

У неспеціалізованих конструкціях прямого спонування з дієслівним предикатом у формі індикатива майбутнього часу виражається адресоване спонування стосовно 2-ої особи однини та множини і 1-ої особи множини. Вони передають значення **імператива, вєтатива, прохібітива, рекомендатива, юсива**.

Предикативним ядром конструкцій з дієслівними предикатами у формі індикатива минулого часу є **дієслова руху**. Найпродуктивнішими у досліджуваних текстах виявилися **семантичні моделі юсива та імператива**.

Неспеціалізовані конструкції прямого спонування у формі індикатива теперішнього часу виявились маловживаними у досліджуваному матеріалі. Щодо значень, то тут вичленовуються лише такі семантичні моделі, як: **директив та юсив**.

Неспеціалізовані форми прямого спонування із дієслівним предикатом-кон'юнктивом в аналізованому матеріалі становлять помітну групу. Семантичними моделями цих конструкцій є **прохібітив, когортатив та ріквестив**.

Інфінітивні спонукальні речення, хоч і займають периферійну позицію в системі засобів вираження категорії спонукальної модальності, відзначаються специфічними структурними та семантичними особливостями. Інфінітивні спонукальні конструкції класифіковані нами таким чином: 1) непоширені інфінітивні спонукальні речення (— **Перев'язати!** (М.Костомаров); 2) поширені інфінітивні спонукальні речення: а) з суб'єктним конкретизатором; б) з об'єктним конкретизатором; в) з локальним кваліфікатором; г) з означальним кваліфікатором дії; (**Усім вийти** (Р.Іваничук); **Доволі мовчати!** (О.Олесь); 3) модально-інфінітивні спонукальні речення з суб'єктивно-модальними формами (частками та вигуками).

Група **спонукальних номінативних речень** лексично обмежена порівняно з іншими семантико-функціональними типами номінативних речень (Наприклад: — **Відбій!** (О.Гончар).

Лаконізм і одночасно здатність передавати зрозумілий з певної ситуації зміст (у цьому випадку — спонукальні відношення) забезпечує номінативним спонукальним реченням особливу експресивність і периферійне місце в системі засобів вираження категорії спонукальності.

Окрему групу прямиоспонукальних структур з неспеціалізованими формами становлять так звані *спонукальні комунікати*, які репрезентують усне розмовне мовлення, досить широко функціонують у досліджуваному матеріалі, відзначаються різноманітністю семантичних відтінків та структури у передачі категорії спонукальності, зокрема суб'єктивно-модального характеру. Для багатьох з них властивою є *синонімія*, що дає можливість уникнути тавтології.

До спонукальних конструкцій ми зараховуємо і речення з об'єктним інфінітивом, що займає в них позицію об'єктного поширювача при предикатах у формі наказового способу, утворюючи *розповідно-спонукальне речення*. Як засвідчує фактичний матеріал, об'єктні інфінітиви сполучаються з дієсловами таких семантичних груп: 1) із значенням волевиявлення (*веліти, просити, пропонувати, наказувати, благувати та ін.*); 2) із значенням мовлення та передачі інформації (*повідати, переказати, сказати, передати тощо*); 3) із значенням конкретної дії (*принести, подати, навчити, допомагати та ін.*); 4) з модальним значенням впливу на мовця (*дозволити, не заважати, не забороняти і под.*).

За характером спрямованості спонукальних відношень конструкції з об'єктним інфінітивом поділяються на: 1) *власне спонукальні* (прямиоспонукальні); 2) *зворотньо-спонукальні* (спрямовані від співрозмовника до мовця) та 3) *непрямиоспонукальні*.

Четвертий розділ — “*Спонукальні конструкції — компоненти структури складних речень*” висвітлює питання взаємозв'язку спонукальної модальності з іншими різновидами у структурі складного речення, а саме: із розповідною чи питальною модальністю, що передається попередньою або наступною предикативною частиною, становлячи єдину семантико-інтонаційну цілісність. Найтісніше здійснюється цей зв'язок у *складнопідрядних* реченнях. Спонукальна предикативна частина переважно є головною і доповнюється підрядною, яка в той чи інший спосіб уточнює, поширює предмет спонукування (дію) чи доповнює його додатковими параметрами (вказує на місце, час, мету, спосіб дії тощо). Наприклад: Ну, то роздай усе, що маєш, бідним і йди за мною (Леся Українка).

У *складнопідрядних реченнях* нерозчленованої структури підрядна частина найчастіше безпосередньо з'ясовує суть

спонукальної дії, названої інформативно недостатнім з боку семантики дієсловом. Складнопідрядні з'ясувальні речення можуть бути прямо- і непрямоспонукальними.

Складнопідрядне речення нерозчленованої структури семантичного типу (з'ясувальне) зі сполучними засобами *щоб, аби, хай(нехай)* є спеціалізованою формою непрямого спонукування.

У реченнях з *підрядною означальною* частиною поширюється, уточнюється об'єкт спонукальної дії. У реченнях *просторової семантики* з'ясовується *напря́м чи місце дії*, до якої спонукає мовець адресата, а в реченнях *способу дії* актуалізується спосіб здійснення бажаної мовцеві дії.

Підрядні частини складнопідрядних речень спонукальної модальності розчленованої структури вказують на час, причину, мету, умову, допустовість чи наслідок спонукальної дії.

У *складносурядних реченнях* спонукальна модальність реалізується найчастіше у поєднанні з розповідною модальністю; спонукальна дія пов'язується з наступною чи попередньою дією відношеннями одночасності чи часової послідовності, як-от: — А ти слухай лише мамки, й буде все добре (О.Кобилянська). Рідше спонукальна предикативна частина вступає у протиставні чи розділові відношення з іншими частинами складного речення.

У *складних безсполучникових реченнях* наявний недиференційований семантичний зв'язок. Проте, як засвідчує фактичний матеріал, спонукальний характер предикативних частин найбільше властивий реченням із з'ясувальними та причиновими (коментуючими, роз'яснюючими) відношеннями. Наприклад: Знай одно: не каюсь я, не плачу (О.Теліга).

У *висновках* формулюються підсумкові положення про одержані результати дослідження.

Таким чином, **категорія спонукальності** в сучасній українській мові репрезентована розгалуженою системою різноструктурних синтаксичних одиниць, об'єднаних загальним типологічним значенням, що знаходять свій вияв у 12 основних семантичних моделях.

Категорія спонукальної модальності перебуває у складних функціональних відношеннях з категорією розповідної та питальної модальності, тісно пов'язана з конситуацією і прагматичними інтенціями мовця.

ОСНОВНІ ПОЛОЖЕННЯ ДИСЕРТАЦІЇ ВИКЛАДЕНО У ТАКИХ ПУБЛІКАЦІЯХ АВТОРА:

1. Експресивно-спонукальні конструкції в мові творів Остапа Вишні // Тези доповіді на республіканській конференції "Сатира і гумор в українській літературній традиції". — Чернівці, 1994. — с.276-277.

2. Спонукальні конструкції в мові творів Ольги Кобилянської // Українська мова на Буковині: Матеріали Всеукраїнської конференції, присвяченої 160-річчю від дня народження Юрія Федьковича (13-15 жовтня 1994 р.). — Чернівці. — С.126-128. (У співавт.).

3. Засоби вираження категорії спонукальності у мові творів Юрія Федьковича // Матеріали наукової конференції викладачів, співробітників та студентів, присв. 120-річчю заснування Чернівецького університету. — Т.1: Гуманітарні науки. — Кн.1. — Чернівці, 1995. — С.68.

4. Еліптичні спонукальні конструкції в сучасній українській мові // Науковий вісник Чернівецького університету. — Вип.9. Слов'янська філологія. — Чернівці, 1996. — С. 99-106.

5. Семантичні різновиди спонукальних комунікативів в сучасній українській мові // Матеріали V Міжнародної наукової конференції "Семантика мови і тексту". Ч.4. — Івано-Франківськ, 1996. — С. 29-34.

6. Структура і семантика спонукальних конструкцій // Структура та семантика мовних одиниць у функціональному аспекті: Збірник наукових праць. — Чернівці, 1996. — С. 117-126.

7. Адресатність спонукальних конструкцій // Актуальні проблеми синтаксису: Матеріали Всеукраїнської наукової конференції, присвяченої 85-річчю професора І.І.Слинька. — Чернівці, 1997. — С. 74-76.

8. Реалізація волюнтаривних відношень у комунікативній діяльності // Гуманітарна освіта: фактор світової інтеграції: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. — Ч.1. — Чернівці, 1997. — С. 231-235.

9. Імперативні речення в системі спонукальних конструкцій // Науковий вісник Чернівецького університету. — Вип.13. — Чернівці: ЧДУ, 1997. — С.117-124.

10. Структурно-семантичні типи прямих спонукальних конструкцій з неспеціалізованими формами // Проблемні питання

синтаксису: Збірник статей. — Чернівці: ЧДУ, 1997. — С.22-29.

11. Семантичні моделі категорії спонукальності // Актуальні проблеми граматики: Збірник наукових праць. — Вип.2. — Кіровоград: Кіровоградський державний педагогічний університет ім.В.Винниченка, 1997. — С.165-172.

АНОТАЦІЯ

Бережан Л.В. Категорія спонукальності в сучасній українській мові. — Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук за спеціальністю 10.02.01 — Українська мова. — Прикарпатський університет ім.В.Стефаника, Івано-Франківськ, 1997.

У дисертації проводиться системний комплексний аналіз спонукальних речень сучасної української мови. На основі значного фактичного матеріалу уточнено лінгвальний статус категорії спонукальної модальності, з урахуванням взаємозв'язку об'єктивних і суб'єктивних аспектів визначено її основні семантичні моделі, а також описано структурні типи регулярних реалізацій речень зі спеціалізованими і неспеціалізованими формами передачі волонітативних відношень в конкретних ситуаціях комунікації.

Запропоновано оригінальну класифікацію прямоспонукальних, непрямоспонукальних і невластне спонукальних структур.

Ключові слова: модальність, диктум, модус, адресатність, ситуація спонукування, категорія спонукальності, спеціалізовані форми, неспеціалізовані форми.

АННОТАЦИЯ

Бережан Л.В. Категория побудительности в современном украинском языке. Диссертация на соискание учёной степени кандидата филологических наук по специальности 10.02.01 — Украинский язык. Прикарпатский университет им.В. Стефаника, Ивано-Франковск, 1997. — Рукопись.

В диссертации производится системный комплексный анализ побудительных предложений современного украинского языка. На основании обширного фактического материала уточнен лингвальный статус категории побудительной

модальности, с учетом взаимосвязи объективных и субъективных аспектов определены основные ее семантические модели, а также описаны структурные типы регулярных реализаций предложений со специализированными и неспециализированными формами передачи волюнтаривных отношений в конкретных ситуациях коммуникации.

Предложено оригинальную классификацию прямопобудительных, косвеннопобудительных и несобственно побудительных структур.

Ключевые слова: модальность, диктум, модус, адресатность, ситуация побуждения, категория побудительности, специализированные формы, неспециализированные формы.

SUMMARY

Berezhn L.V. The category of imperative in the modern Ukrainian language. — Manuscript.

Dissertation for a Candidate's of Philology Degree presentation according to the speciality 10.02.01 — the Ukrainian language. Prykarpatsky State University named after V. Stephanyk. Ivano-Frankivsk, 1997.

The dissertation deals with the systematic and complex analysis of imperative sentences in modern Ukrainian language. The lingual status of the category of imperative modality was defined more exactly on the basis of numerous factual material. Taking into consideration the correlation between objective and subjective aspects the main semantic models were determined. The structural types of regular realizations of sentences with specialized and non-specialized forms of voluntary relation transmission in the concrete communicative situations were also described.

The original classification of direct-imperative, indirect-imperative and non-proper imperative structures was suggested.

Key words : modality, dictum, modus, addressity, imperative situation, category of imperative, specialized forms, non-specialized forms.

Підписано до друку 24.11.97. Формат 60 x 84/16.
Папір друкарський. Друк офсетний. Ум. друк. арк. 0,8.
Обл.-вид. арк. 0,9. Зам. 376. Тираж 100 прим.

Друкарня видавництва "Рута" Чернівецького держуніверситету
274012, Чернівці, вул.Коцюбинського, 2

03P344

AB 39.138

AB 39.138

... ..
... ..
... ..
... ..

... ..
... ..
... ..
... ..

... ..

... ..

... ..

... ..

... ..